

Wartości, postawy i więzi moralne w zmieniającym się społeczeństwie, red. Janusz Mariański, Leon Smyczek, Wydawnictwo WAM – Polskie Towarzystwo Socjologiczne, Kraków 2008, ss. 411.

Książka *Wartości, postawy i więzi moralne w zmieniającym się społeczeństwie* stanowi owoc pogłębionych badań i przemyśleń, wpisujących się w obszar socjologii moralności. Analiza ta dotyczy głównie Polski w okresie współczesnych przemian o charakterze kulturowym. Nietrudno zauważyć, iż aktualnie trwa spór pomiędzy dwiema koncepcjami, filozofiami czy stylami życia – personalizmem a indywidualizmem. Na forum publicznym, w sferze życia społecznego, gospodarczego czy politycznego zdaje się dominować indywidualizm, na którego fundamencie opierał się realny socjalizm, a dziś kształtuje się liberalny kapitalizm. Również współczesna Nowa Lewica zdecydowanie stanęła na gruncie indywidualizmu. Natomiast personalizm jest propozycją, która bardziej pozostaje w sferze deklaratywnej aniżeli faktycznej. Myślenie personalistyczne wpisane jest w chrześcijańską wizję człowieka i społeczeństwa, ale nie znajduje ono wystarczającego przełożenia w praktyce.

Trud podjęty przez Autorów niniejszej książki ukierunkowany jest na ukazanie problematyki moralnej, uwarunkowanej przemianami, którym podlegają wartości, normy i więzi moralne w zróżnicowanym strukturalnie i funkcjonalnie społeczeństwie polskim. Wydaje się, iż dzięki tego rodzaju wysiłkowi łatwiej jest spojrzeć na ponowoczesność w sposób bardziej całościowy, dostrzegając między innymi owo starcie pomiędzy indywidualizmem a personalizmem. Analizowane w pracy problemy badawcze są bardzo poważne, gdyż socjologowie mówią – jak słusznie zauważyli ks. Janusz Mariański i Leon Smyczek OFM –

o atrofii więzi moralnych, o kulturowym syndromie braku zaufania, o chaosie normatywnym, o destrukcji normatywności,

o kryzysie moralnym, o relatywizmie i permissywizmie, o demontażu czy destandardyzacji moralnej i o wielu innych przejawach anarchizacji życia społecznego (s. 7).

W słowie wprowadzającym do książki jego Autorzy napisali, iż

zmiany w wartościach i normach moralnych dokonują się na skali od wartości powinności (obowiązku) do wartości samorozwojowych (samorealizacyjnych), często o charakterze indywidualistycznym. Aprobata wartości samorozwojowych (niezależność, nieskrępowanie, spontaniczność, kreatywność), a nawet hedonistycznych (używanie, ekscytacja, doznania, silne emocje, przygody itp.), wiąże się z próbami odchodzenia od tradycyjnych systemów etycznych (m.in. religijnych), wraz z dążeniem do emancypacji, autonomizacji jednostki oraz krytyką wszelkich autorytetów (s. 7).

W związku z powyższym niezwykle cenne jest to, iż opracowanie dotyczące wartości, postaw i więzi moralnych w zmieniającym się społeczeństwie ma przede wszystkim charakter diagnostyczno-wyjaśniający. Współautorzy starają się odpowiedzieć na pytanie, w jakim kierunku przebiega proces zmian w moralności społeczeństwa polskiego, jak kształtują się siły integracji i dezintegracji moralnej w różnych dziedzinach życia indywidualnego i społecznego, czy w dziedzinie wartości i postaw moralnych więcej nas łączy, czy więcej dzieli? W dalszej perspektywie chodzi wszakże o refleksję nad ideą „dobrego” społeczeństwa i drogami prowadzącymi do jego urzeczywistnienia.

Jednakże socjologia bliska ludziom nie może – jak podkreślili Autorzy przedmowy – „ogranaczyć się tylko do opisu i wyjaśniania, bez funkcji wspomaganie człowieka w jego próbach urządzania wspólnego domu” (s. 11). Właśnie do realizacji tego rodzaju trudu przyłączyło się grono wybitnych specjalistów w dziedzinie socjologii moralności. Zaprezentowany materiał to przede wszystkim teksty referatów wygłoszonych na XIII Ogólnopolskim Zjeździe Socjologicznym we wrześniu 2007 roku w Zielonej Górze – w ramach sekcji tematycznej: „Wartości, normy i więzi moralne w zmieniającym się społeczeństwie polskim”. Zatem współautorami tej cennej pracy zbiorowej stali się: Aleksandra Jasińska-Kania, Ewa Budzyńska, Jolanta Kopka, Danuta Walczak-Duraj, Iwona Jakubowska-Branicka, Józef

Baniak, ks. Sławomir H. Zaręba, ks. Tomasz Adamczyk, Andrzej Kojder, Władysław Jacher i Urszula Swadźba. Całość materiału „zjazdowego” została uzupełniona tekstami Krzysztofa Kicińskiego, Marii Libiszowskiej-Żółtkowskiej, ks. Janusza Mariańskiego i Hanny Świdry-Ziemby. Zaprezentowane przez nich teksty stanowią opis rzeczywistości moralnej społeczeństwa polskiego i zarazem próbę zrozumienia tego, co dzieje się z szeroko rozumianą moralnością w życiu społecznym i w jego wybranych dziedzinach, szczególnie w środowiskach młodzieżowych.

Dobrze się stało, że Redaktorzy książki dokonali udanego pod względem treściowym i metodycznym podziału książki na trzy części. Dzięki temu jej treść stała się bardziej uchwytana, łatwiejsza dla integralnej percepcji. Świadczą o tym już same ich tytuły. Część pierwsza została bowiem zatytułowana: *W kręgu wartości moralnych*, część druga: *Postawy i przekonania moralne*, zaś część trzecia: *Ciągłość i zmiana więzi moralnych*. Szczególnie cenne są te artykuły, które prezentują badania własne autorów, na przykład Józefa Baniaka: *Kryzys tożsamości a świadomość moralna młodzieży gimnazjalnej. Studium socjologiczne*, ks. Sławomira H. Zaręby: *Socjologiczne interpretacje moralnych poglądów i ocen polskiej młodzieży szkolnej i akademickiej* czy ks. Tomasza Adamczyka: *Postawy moralne studentów w warunkach zmiany społecznej*. Bardzo interesująca i wartościowa pod względem poznawczym jest prezentacja wyników badań przeprowadzonych w skali międzynarodowej przez prestiżowe ośrodki, na przykład tekst Iwony Jakubowskiej-Branickiej: *Mentalność demokratyczna a dogmatyzm. Przemiany postaw społeczeństwa polskiego w procesie demokratyzacji*.

Dla klarowności przekazu nie bez znaczenia jest także forma przypisów, które zostały sporządzone bardzo starannie wedle przyjętego w Polsce zwyczaju. Poszczególni autorzy posłużyli się obszerną literaturą przedmiotu, zaś we fragmentach ściśle teoretycznych wykorzystali w niemałym stopniu także literaturę obcojęzyczną. Na szczególne uznanie zasługuje tekst Ewy Budzyńskiej: *Podzielane czy dzielące? Wartości społeczeństwa polskiego*, w którym wykorzystana przypisy nie tylko do informacji bibliograficznej, ale zamieściła w nich obszerne uwagi o drugorzędnym znaczeniu merytorycznym, niezwykle ważne dla interpretacji całości rozważań.

W sumie należy skonstatować, że recenzowana książka ma ogromną wartość merytoryczną. Przedmiotowo przynależy głównie do socjologii moralności, choć z pewnością nie może nie zainteresować także socjologów religii, filozofów społecznych, nie wspominając już o tych wszystkich, którzy uprawiają katolicką naukę społeczną, gdyż powinni oni dostrzec w niej solidne podstawy empiryczne dla rozważań własnych. Ponadto książka winna wzbudzić zainteresowanie ze strony nauczycieli i wychowawców, duszpasterzy, i to nie tylko katolickich, a także twórców kultury, ludzi odpowiedzialnych za środki masowego przekazu, nawet polityków; słowem, wszystkich, którzy wywierają realny wpływ na krzewienie wartości, kształtowanie postaw i budowanie więzi moralnych w dzisiejszym społeczeństwie.

Poszczególne artykuły napisane są językiem poprawnym, gdyż ich Autorzy to samodzielni badacze, którzy mają wspólnie opanowany warsztat naukowy; potrafią umiejętnie zaprezentować wyniki badań empirycznych, jak również wykorzystać dostępne źródła i inne materiały, zwłaszcza książkowe. Interesująca jest również interpretacja tych wyników, albowiem wyraźnie wyczuwa się w niej staranność i niezbędną ostrożność w formułowaniu definitywnych wniosków. Świadczy to o niemałym doświadczeniu badawczym Autorów i jednocześnie wskazuje na ich rzeczywistą profesjonalność.

Dla przykładu warto przywołać chociażby dwóch Autorów, których opracowania budzą ogromne uznanie ze względu na staranność i precyzję metodologiczną. Jednym z nich jest ks. Janusz Mariański, wybitny socjolog moralności w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II. W swoim artykule dokonał analizy stanu religijności i moralności w społeczeństwie polskim na przestrzeni ostatnich lat. Opisy i formułowane na ich podstawie wnioski zostały oparte na licznych badaniach empirycznych, będących dziełem uznanych polskich ośrodków czy autorów. Ks. prof. J. Mariański powołał się na wyniki sondaży Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) czy badań Ośrodka Sondaży Społecznych OPINIA. Wykorzystał również opracowania licznych socjologów. Wśród nich widnieją takie nazwiska, jak: W. Świątkiewicz, M. Marcinkowski, R. Boguszewski, K. Kiciński, W. Pawlik, J. Baniak i wielu innych. Dzięki temu udało się Autorowi zaprezentować w miarę całościową analizę empiryczną związków między religią i moralnością w społeczeństwie polskim. Na jej podstawie mógł sformułować

tezę, iż pomiędzy tymi dwiema rzeczywistościami pogłębia się rozdział, „bardziej zaznacza się rozdzielanie niż utożsamianie” (s. 269). Analiza dokonana przez ks. J. Mariańskiego, ukazująca stosunek Polaków do zasad moralnych katolicyzmu i podejmująca kwestię, na ile religia katolicka stanowi uzasadnienie moralności, stanowi – jak się wydaje – niezwykle ważny przyczynek do wciąż trwającej dyskusji o naszej tożsamości narodowej i chrześcijańskiej w jednoczącej się Europie.

Przy okazji nie sposób nie zauważyć „zdrowego” realizmu, jaki towarzyszy wysiłkom badawczym ks. J. Mariańskiego. Zawsze pozostaje on wierny zasadzie przyjęcia koniecznego dystansu w interpretacji danych empirycznych, jak i w formułowaniu wniosków. Sam bowiem napisał w zakończeniu, iż na podstawie przytoczonych opisów i przeprowadzonych analiz socjologicznych nie można

wyciągać (jednoznacznych) wniosków dotyczących całokształtu życia religijnego i moralnego w warunkach radykalnych zmian społeczno-kulturowych w naszym kraju. Niemniej badania socjologiczne mają doniosłe znaczenie dla zrozumienia siły i charakteru polskiej religijności, nawet jeśli nie dają ostatecznych odpowiedzi na wszystkie wyłaniające się pytania i wątpliwości (s. 295).

Nie sposób nie wspomnieć także o ks. Tomaszu Adamczyk, który wywodzi się ze szkoły ks. prof. J. Mariańskiego. Zaprezentował on postawy moralne studentów analizowane na podstawie badań własnych przeprowadzonych wśród młodzieży Akademii Rolniczej w Lublinie w 2007 roku. Respondenci zostali objęci ankietą audytoryjną *Religijność młodzieży*. Poproszono ich o ustosunkowanie się między innymi do eutanazji, wyjaśniając, że chodzi o skracanie życia terminalnie chorym. Do wyboru – jak wyjaśnił ks. T. Adamczyk – były następujące odpowiedzi: „dozwolone”, „to zależy”, „nie dozwolone” i „nie umiem powiedzieć”. Otóż wyniki okazały się dość zaskakujące, zważywszy na wcześniejsze badania ogólnopolskie przeprowadzane przez CBOS, albowiem blisko co drugi badany wybrał odpowiedź „to zależy”, co trzeci uznał eutanazję za „nie dozwoloną”, co siódmy za „dozwoloną”, a co szesnasty uważał, że „trudno powiedzieć”. W tym świetle jakże mylące są wyniki podawane przez CBOS, wedle których od 1999 roku społeczne poparcie dla legalizacji eutanazji utrzymuje się w Polsce na

stałym poziomie i wynosi 48 %, a więc co druga osoba opowiada się za eutanazją. Wydaje się, iż rzetelność badań wymaga, aby w pytaniach uwzględniać konkretne zachowania związane ze zjawiskiem eutanazji, jak również – o ile to możliwe – jego społeczne i kulturowe uwarunkowania. Trzeba wszakże podkreślić, że tej właśnie intuicji badawczej w pracy ks. T. Adamczyka nie zabrakło.

Na koniec wypada zwrócić uwagę także na kwestie budzące wątpliwości o charakterze polemicznym. Wyrażając ogromne uznanie dla analizy zawartej w materiale Marii Libiszowskiej-Żółtkowskiej: *Kultura moralna konwertytów nowych ruchów religijnych w Polsce*, trudno oprzeć się wrażeniu, które prowokuje pewne spostrzeżenia natury ogólnej. Wydaje się, iż w analizie tej kultury nie można pominąć faktu, iż na gruncie polskim jest ona zawsze naznaczona „syndromem katolickości”. Członkowie sekt i nowych ruchów religijnych bardziej lub mniej świadomie znajdują dla swoich postaw, dla wyznawanych wartości, dla przeżywanych więzi moralnych najgłębsze odniesienie w tradycji katolickiej, w której się ukształtowali. Zwykle jest to relacja o charakterze negatywnym, ale na tyle istotna, że bez niej trudno zrozumieć wybory moralne i religijne konwertyty. Albowiem wybory te nierzadko są dokonywane nie dlatego, że stanowią konsekwentny wniosek wyprowadzony z systemu przekonań (wierzeń) danej grupy, lecz dlatego, że są kontestacją czy negacją (nieraz wywołaną tzw. praniem mózgu) Kościoła katolickiego. Dlatego przy interpretacji wyników badań tej kultury nie sposób owego aspektu (poniekąd psychologicznego) pominąć, a nawet trzeba go chyba uznać za bardzo ważny. W artykule P. Libiszowskiej-Żółtkowskiej jakoś ten aspekt nie znalazł wystarczającego zrozumienia.

Konkludując, raz jeszcze należy podkreślić wysokie walory poznawcze i edukacyjne omawianej książki, która niewątpliwie przyczyni się do rzetelnego spojrzenia na wartości, postawy i więzi moralne w zmieniającym się społeczeństwie polskim, coraz bardziej stającym się społeczeństwem obywatelskim. Chodzi o to, by to spojrzenie ubogacić od strony badawczej, empirycznej, co jest przedmiotem nauk społecznych, szczególnie socjologii moralności. Dla uzyskania w miarę integralnego, spójnego obrazu analizowanych kwestii prezentowany materiał nie jest oczywiście wyczerpujący. Dla potrzeb ogólnej, pogłębianej syntezy trzeba oczywiście dołączyć doń choćby aspekt

filozoficzny (etyczny) czy teologiczny. Jest to temat absolutnie na czasie, ponieważ wiadomo, że procesowi globalizacji i związanej z nim ideologii globalizmu (opartej na indywidualizmie) towarzyszy spór o wartości, który nie omija także Polski. Dobrze się więc stało, że książka o wartościach, postawach i więziach moralnych w zmieniającym się społeczeństwie polskim – zgodnie z intencją jej Redaktorów – „chce być małym przewodnikiem na drodze zrozumienia tego, co dzieje się w nas i wokół nas w życiu społecznym” (s. 12). Oby rolę takiego przewodnika rzeczywiście zaczęła pełnić! Wydaje się, iż może to być przewodnik nie koniecznie „mały”, gdyż walory poznawcze recenzowanego dzieła, jego merytoryczna doniosłość świadczą o czymś z gołą przeciwnym.

Jan Mazur